

О. Ганьба,кандидат юридичних наук, докторант докторантури
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТРЬОХРІВНЕВОЇ СИСТЕМИ МЕТОДІВ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Якість дослідження проблем правових відносин у сфері прикордонної безпеки України, власне як і будь-якого наукового опрацювання, переважно залежить від вирішення глобального стратегічного завдання – правильного визначення методологічної стратегії й тактики наукового пошуку та продуманого підбору методологічного інструментарію. Саме від ефективного вирішення зазначеного завдання залежатиме результативність наукового пізнання, ступінь і глибина його проникнення в сутність правовідносин у досліджуваній сфері, окреслення їх специфіки, особливостей прояву та реалізації змісту, з урахуванням перебування України в стані гібридної війни. В кінцевому підсумку від якості його вирішення залежатиме також обсяг приросту наукових знань [1, с. 3].

У дослідженні методологія розглядатиметься як комплексне, синтетичне явище, що охоплює всю суму методологічних знань. Як зазначав свого часу Д.А. Керімов, методологія права є «загально-науковим феноменом, що поєднує всю сукупність принципів, підходів і методів пізнання (світоглядні, філософські, інші пізнавальні засоби та вчення про них, загальні та конкретно-наукові поняття і методи тощо), вироблених усіма суспільними науками, у тому числі і комплексом юридичних наук, застосовуваних у процесі пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення» [2, с. 52]. Зазначену позицію вченого поділяють

більшість як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, тому окреслення методологічного підходу та набору інструментарію наукового пізнання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України варто будувати саме на ній.

З'ясуванню проблем застосування методологічного інструментарію у правових дослідженнях присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як С.К. Бостан, С.Д. Гусарев, М.С. Кельман, Д.А. Керімов, М.І. Козюбра, Н.М. Крестовська, О.М. Куракін, Л.Г. Матвеева, В.С. Нерсесянц, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, М.М. Терещук, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, М.В. Цвік та багатьох інших. Однак поза увагою вищезазначених та інших учених залишаються окремі питання методології дослідження правових явищ (правових відносин) та їх проявів у вузьких сферах життєдіяльності держави, якою є сфера прикордонної безпеки України.

Метою статті є визначення особливостей застосування трьохрівневої системи методів наукового пізнання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- окреслення філософських (світоглядних) методів наукового пізнання першого рівня досліджуваної системи;
- виокремлення загальнонаукових (міждисциплінарних) методів дослідження другого рівня;

– узагальнення спеціально-наукових (власних) методів дослідження методологічного інструментарію третього рівня.

Категорію «правові відносини у сфері прикордонної безпеки» доцільно розглядати на декількох методологічних рівнях: як абстрактно-теоретичну категорію (сферу ідеального), що існує, моделюється, досліджується в свідомості науковця як теоретична категорія, як конкретно-реальну категорію, що виявляється у зв'язках чітко визначених суб'єктів у сфері прикордонної безпеки України [3, с. 14].

Пропонований О.І. Харитонову підхід логічно вписується у систему наукового дослідження правових відносин сфери прикордонної безпеки України, що складається з трьох рівнів методів наукового пізнання. Так, *перший рівень* охоплює філософські (світоглядні) методи (окремі науковці їх називають підходами, що не зовсім відповідає сутності явища). До них належать:

а) діалектичний (всезагальний) метод, який ґрунтується на об'єктивному, всебічному, всеохоплюючому, взаємопов'язаному пізнанні правовідносин у сфері прикордонної безпеки в їх динаміці, мінливості, суперечності відповідно до законів діалектики для виявлення залежності форми правових відносин від їх сутності. Зазначений метод заснований на категоріальному (непредметному) мисленні та орієнтований на вивчення насамперед специфічних властивостей правовідносин досліджуваної сфери, тому він не визнає юридичних догм, чим і відрізняється від формально-логічного методу [4, с. 10; 5, с. 30–31];

б) метафізичний метод. Від передбачає вивчення окремих елементів, сторін, характеристик, проявів досліджуваних правовідносин у статичній «з середини», як усталені довершені явища, що дає можливість ігнорувати будь-які сторонні впливи на них і сприяє більш глибокому проникненню в їх сутність із метою всебічності дослідження зазначеного явища [4, с. 15];

в) синергетичний метод як світоглядний метод філософського зрізу пізнання тісно пов'язаний і ґрунтується на синергетичному підході. Сутність зазначеного методу полягає в дослідженні правовідносин як явища, яке розвивається не лінійно, а поступально відповідно до законів суспільного розвитку, а ще й в умовах мінливості, зміни, хаосу та порядку під впливом випадковостей, спонтанностей, сторонніх форс-мажорних факторів тощо [6, с. 36].

Другий рівень методів окресленої методології пізнання охоплює загальнонаукові (міждисциплінарні) методи, серед яких у дослідженні правових відносин сфери прикордонної безпеки України варто використовувати такі:

а) соціологічний, сутність якого полягає у пізнанні правовідносин у досліджуваній сфері у тісному практично-правовому зрізі, у взаємозв'язку з судовою, адміністративною практикою, практикою міжнародного прикордонного співробітництва та іншими видами державно-правової діяльності. Тому зазначений метод ґрунтується на аналізі різного роду відомчих нормативно-правових актів (інструкцій, положень тощо), опрацюванні та використанні статистичних даних (судової, адміністративної, кримінальної статистики тощо), проведенні анкетування серед персоналу Державної прикордонної служби України, інших державних органів, серед населення прикордоння тощо [5, с. 34];

б) метод структурно-функціонального аналізу. Застосовується для пізнання формальної сторони діючих правовідносин: закономірностей їх реалізації, критеріїв класифікації, особливостей реалізації у зоні проведення АТО / ООС, виявленні та аналізу суб'єктивних і об'єктивних факторів впливу на таку реалізацію тощо. Він сприяє виробленню та удосконаленню засобів управління системою правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки в цілому. Зазначений метод сприяє пізнанню елементів

системи правовідносин у стані функціонування, безпосереднього втілення в життя їх змісту конкретними учасниками тощо [4, с. 12];

в) метод абстрагування. Він ґрунтується на уявному теоретичному відстороненні від конкретних характеристик правовідносин до загальних трактувань і закономірностей їх розвитку [7, с. 43]. Інакше кажучи, абстрагування у контексті зазначеного дослідження пов'язане з уявним виокремленням істотних загальних характеристик і особливостей правовідносин з одночасним свідомим ігноруванням їх другорядних, менш суттєвих властивостей в інтересах повноти та об'єктивності дослідження [5, с. 32]. Таким чином абстрагування пов'язане з умовною заміною складної моделі досліджуваних правовідносин більш простою, загальною, яка завдяки відстороненню від другорядних менш суттєвих характеристик «оголює» найсуттєвіші їх характеристики, що спрощує наукове пізнання;

г) формально-логічний метод, який варто застосовувати з метою формування правових понять, авторських дефініцій елементів складу правовідносин: «механізм правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України», його ефективність, «суб'єктивне юридичне право», «суб'єктивний юридичний обов'язок», «суб'єкт правових відносин», «повноваження військовослужбовців і працівників» та багатьох інших понять, що складають предмет дослідження.

З його допомогою здійснюється класифікація правовідносин за загальновідомими критеріями з виокремленням та аргументацією їх видів, що віддзеркалюють специфіку зазначених правовідносин тощо. Тому цінність цього методу полягає в тому, що він завдяки формулюванню коротких дефініцій дає змогу узагальнити в них усю різнобічність специфіки та багатоманітність прояву правовідносин у досліджуваній сфері, створює можливості належного орієнтування в понятійно-категорі-

льному апараті сучасної науки та в нормативно-правовому масиві чинного законодавства. Зазначений метод ґрунтується на використанні законів, категорій і прийомів логіки [5, с. 32–34; 6, с. 38];

д) статистичний метод. Він полягає у використанні в ході наукового аналізу окремих сторін, властивостей, особливостей та проявів досліджуваних правовідносин та окремих елементів їх складу, даних судової, адміністративної, кримінологічної загальної та відомчої статистики з метою якісної та кількісної характеристики та висвітлення динаміки реалізації та розвитку насамперед охоронних і захисних правовідносин, що є найбільш значущими у сфері прикордонної безпеки України [5, с. 34; 6, с. 39–40].

Третій рівень пізнання пропонованого автором методологічного інструментарію складають спеціально-наукові (власні) методи дослідження, до яких належать:

а) спеціально-юридичний метод, сутність якого полягає в описі характеристик правовідносин із використанням спеціальної юридичної термінології, спеціальних правових конструкцій, висвітлення ролі та функцій їх учасників щодо відповідності їх теоретичним моделям правовідносин, закладених у зміст правових норм правотворчим органом.

Завдяки такому опису створюються умови юридичної оцінки якості реалізації правовідносин, а відповідно і ефективності виконання службових повноважень військовослужбовців і працівників державних органів сектору безпеки і оборони України, виявляються тенденції та закономірності правореалізаційної практики досліджуваної сфери правового регулювання, формуються шляхи її удосконалення [8, с. 16, 25];

б) формально-юридичний (догматичний) метод сприяє дослідженню правовідносин сфери прикордонної безпеки України у «чистому» вигляді, поза їх зв'язком з іншими видами

суспільних відносин (економічних, політичних, гуманітарних тощо). Його доцільно застосовувати для вивчення певних правових догм їх внутрішніх і зовнішніх форм, формальної визначеності досліджуваних правовідносин тощо. З його допомогою здійснюється аналіз джерел (нормативно-правових актів, насамперед відомчих; нормативно-правових угод; нормативно-правових договорів із суміжними державами тощо) з метою більш глибокого проникнення у сутність та специфіку правовідносин досліджуваної сфери тощо.

Завдяки пов'язаності зазначеного методу з формально-логічним методом за його допомогою формулюються юридичні поняття як досліджуваних правовідносин, так і їх видів, а також структурних елементів зазначеного системного утворення. Метод сприятиме класифікації правовідносин, опису та аналізу їх загальних і специфічних ознак, з'ясуванню думки законодавця, що закладена у зміст правових норм тощо [4, с. 9–10; 6, с. 40];

в) порівняльно-правовий метод. Його сутність полягає у співставленні досліджуваних об'єктів для виявлення схожих рис і відмінностей між ними з метою більш глибокого пізнання [9, с. 93]. Обов'язковою умовою застосування цього методу є можливість співставлення порівнюваних об'єктів, що зумовлюється їх належністю до одного роду, виду, класу, схожістю функцій, завдань тощо [4, с. 13; 8, с. 25]. Застосування зазначеного методу у дослідженні правовідносин у сфері прикордонної безпеки полягає у синхронному порівнянні їх з іншими видами правовідносин у інших сферах правоохоронної діяльності в діахронному співставленні правовідносин додержавного та державного періодів розвитку суспільства, у порівнянні охоронних і захисних правовідносин, у співставленні правовідносин приватного та публічного права.

Особливої ваги порівняльний метод (або метод компаративістики) набирає в умовах сучасного регулювання та дослідження правовідносин у сфе-

рі прикордонної безпеки у зв'язку з потребою врахування та адаптації європейського та світового досвіду, набутого у зазначеній сфері та закріпленого в обновлюваному законодавстві України [10].

Із висвітленим методом тісно пов'язаний метод періодизації державно-правових явищ, сутність якого полягає у впорядкуванні та аналізі матеріалу, на основі якого можна глибше показати співвідношення розвитку історико-правового процесу формування, реалізації та проявів правових відносин і окремих їх особливостей залежно від історичних періодів розвитку суспільства, що відображають найістотніші етапи еволюції досліджуваних відносин. При цьому в основу поділу їх на періоди покладено явища складного часового, географічного та предметно-тематичного змісту [11, с. 10; 12, с. 8].

Отже, узагальнивши особливості застосування трьохрівневої системи методів наукового пізнання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України, варто зазначити, що:

– завдяки якісному підбору методологічного інструментарію дослідження досягається найбільший ефект наукового пошуку та обсяг приросту наукових знань;

– методи дослідження усіх трьох рівнів системи наукового пізнання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України доцільно застосовувати одночасно у поєднанні, у різних комбінаціях залежно від особливостей змісту складників предмета дослідження;

– методологія дослідження правових відносин у досліджуваній сфері повинна ґрунтуватися на системності та комплексності наукового пізнання з урахуванням політичних і військових реалій сьогодення у прикордонному просторі України та з використанням досягнень як вітчизняної, так і зарубіжної теорії дослідження та практики регулювання прикордонних відносин у високорозвинених державах сучасного світу.

У статті узагальнюються та аналізуються особливості застосування трьохрівневої системи методів наукового пізнання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України.

Наголошується, що від правильного та продуманого підбору методологічного інструментарію залежатиме результативність наукового пізнання, ступінь і глибина його проникнення в сутність правовідносин у досліджуваній сфері, окреслення їх специфіки, особливостей прояву та реалізації змісту, з урахуванням перебування України в стані гібридної війни.

Стверджується, що методологічна система наукового дослідження правових відносин у сфері прикордонної безпеки України складається з трьох рівнів методів наукового пізнання. При цьому перший рівень охоплює філософські (світоглядні) методи: діалектичний (всезагальний), метафізичний і синергетичний методи. Другий рівень методів окресленої методології пізнання охоплює загальнонаукові (міждисциплінарні) методи, серед яких у дослідженні правових відносин у сфері прикордонної безпеки України варто використовувати такі: соціологічний, метод структурно-функціонального аналізу, метод абстрагування, формально-логічний метод, статистичний метод. Третій рівень методів запропонованого автором методологічного інструментарію складають спеціально-наукові (власні) методи дослідження, до яких належать спеціально-юридичний, формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий методи. Зауважується, що методи дослідження усіх трьох рівнів системи наукового пізнання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України доцільно застосовувати одночасно у поєднанні, у різних комбінаціях залежно від особливостей змісту складників предмета дослідження.

Акцентується увага на тому, що методологія дослідження правових відносин у досліджуваній сфері повинна ґрунтуватися на системності та комплексності наукового пізнання з урахуванням військових реалій сьогоднішнього у прикордонному просторі України та з використанням досягнень як вітчизняної, так і зарубіжної теорії, а також практики регулювання прикордонних відносин у високорозвинених державах сучасного світу.

Ключові слова: методологія, методи, система наукового пізнання, правові відносини, сфера прикордонної безпеки України.

Hanba O. Features of application of the three-level system of scientific knowledge methods in the border security of Ukraine

The article summarizes and analyzes the peculiarities of the application of the three-level system of methods of scientific knowledge of legal relations in the field of border security of Ukraine.

It is emphasized that the correct and deliberate selection of methodological tools will depend on the effectiveness of scientific knowledge, the degree and depth of its penetration into the essence of legal relations in the study area, outlining their specificity, features of manifestation and realization of content, taking into account the stay of Ukraine in a state of hybridity.

It is argued that the methodological system of scientific study of legal relations in the field of border security of Ukraine consists of three levels of methods of scientific knowledge. The first level covers philosophical (ideological) methods, namely: dialectical (universal) method, metaphysical method and synergistic method. The second level of methods of outlined methodology of cognition includes general scientific (interdisciplinary) methods, among which in the study of legal relations in the field of border security of Ukraine should be used such as: sociological,

method of structural and functional analysis, method of abstraction, formal-logical method, statistical method. The third level of methods proposed by the author of the methodological toolkit consists of specially-scientific (own) research methods, which include: special-legal method, formal-legal (dogmatic) method, comparative-legal method.

It is noted that it is advisable to apply the methods of investigation of all three levels of the system of scientific knowledge of legal relations in the field of border security of Ukraine simultaneously in combination, in different combinations, depending on the content of the content of the components of the subject of study.

Emphasis is also placed on the fact that the methodology of the study of legal relations in the field of research should be based on the systematic and comprehensive nature of scientific knowledge, taking into account the military realities of today in the border area of Ukraine and using the achievements of both domestic and foreign theory, as well as practices of regulation in the border region highly developed states of the modern world.

Key words: methodology, methods, system of scientific knowledge, legal relations, sphere of border security of Ukraine.

Література

1. Козюбра М.І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Т. 1. С. 3–8.

2. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). [2-е изд.]. Москва : Аванта+, 2001. 560 с.

3. Харитоновна О.І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.07 / Одеська нац. юрид. акад. Одеса, 2004. 32 с.

4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид. Київ : Алерта, 2016. 528 с.

5. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.

6. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

7. Білуха М.Т. Методологія наукових досліджень : підручник. Київ : АБУ, 2002. 480 с.

8. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є.В. Білозьоров та ін.; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС; Освіта України, 2017. 320 с.

9. Терещук М.М. Методологія дослідження форми правління. Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 90–96.

10. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 року № 687-р.

11. Бостан С.К. Смілова (концептуальна) періодизація історії держави та права: методологічний аспект. Вісник Запорізького національного університету. 2011. № 2. С. 9–17.

12. Апостол М.В. Метод періодизації в системі методології історико-біографічного дослідження. Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 114. С. 7–9.